

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Birinci Dünya Savaşı'nda Savaş Ekonomisi Uygulamaları: İttihat ve Terakki Hükümetlerinin Aldığı İktisadi Tedbirler

War Economy Applications In The First World War: Economic Measures Taken By The Governments of The Cup And Progress

Lütfi ARSLAN^{a*}

^a Dr., Yozgat Milli Eğitim Müdürlüğü, Yozgat/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5844-7732

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Mart 2022

Kabul tarihi: 14 Eylül 2022

Anahtar Kelimeler:

1. Dünya Savaşı,
İttihat ve Terakki,
Jön Türkler

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 11, 2022

Accepted: September 14, 2022

Keywords:

World War I,
Union and Progress,
Young Turks

ÖZ

Savaş kavramı, askeri ve siyasi yönü kadar toplumsal hayatı etkileyen ekonomik yönüyle de ön plana çıkmaktadır. Sanayi İnkılabının savaş sektörüne uygulanması ile şekillenen XIX ve XX yüzyıldaki değişim ve dönüşüm, dünyanın o güne kadar görmediği ilk büyük savaşın 1914'te patlak vermesine yol açmıştır. Harpler, I. Dünya Savaşı ile sosyal ve iktisadi hayatın baştan sona düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Bu durum savaş ekonomisine yönelik yeni tedbirlere yol açmıştır. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nın getirdiği askeri tedbirler yanında, Savaşın sürekliliğini sağlamak, toplumsal ihtiyaçları karşılayabilmek ve en önemlisi ulusal çıkarları korumak adına bazı tedbir ve uygulamaları hayata geçirmiştir. Bu kapsamda savaş ekonomisine yönelik olarak olağanüstü harp masraflarını karşılamak için Balkan Savaşı Döneminde çıkarılan "Harp Vergisi" alınmaya devam etmiştir. Ayrıca ordunun finansmanını sağlamak amacıyla İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından "Tekalif-i Savaşîye Kanunu" çıkarılmıştır. Bununla halkın ihtiyaç fazlası ürünlerine el konulması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında memur maaşlarının yarısının ödenmesi, Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan borç alınması, emisyon, devlet tahvili satma, kapitülasyonların kaldırılması diğer uygulamalar arasındadır. Ticaret odası ve bankaların isteği üzerine iç ve dış borç ödemeleri ertelenerek, yiyecek maddeleri ve hayvan ihracatı durdurulmuştur. Bu çalışmada İttihat ve Terakki Hükümetinin I. Dünya Savaşı'nda savaş ekonomisine yönelik aldığı tedbir ve uygulamalar arşiv belgeleri ve araştırma eserler ekseninde ele alınmıştır.

ABSTRACT

The concept of war comes to the fore with its economic aspect, which affects social life as well as its military and political aspects. The change and transformation in the XIX and XX centuries, shaped by the application of the Industrial Revolution to the war sector, led to the outbreak of the first great war, which the world had never seen before, in 1914. The wars necessitated the regulation of social and economic life from beginning to end with the First World War. This situation has led to new measures for the war economy. In addition to the military measures brought by the First World War, the Ottoman Empire implemented some measures and practices in order to ensure the continuity of the war, to meet the social needs and most importantly to protect the national interests. In this context, the "War Tax", which was issued during the Balkan Wars, continued to be collected in order to cover the extraordinary war expenses for the war economy. In addition, "Tekâlif-i Savaşîye Law" was enacted by the Union and Progress Government in order to finance the army. With this, it was decided to confiscate the surplus products of the people. In addition, paying half of civil servants' salaries, borrowing from Germany and Austria-Hungary, selling emissions, government bonds, and abolishing capitulations are among other practices. At the request of the chamber of commerce and banks, domestic and foreign debt payments were postponed, and food and animal exports were stopped. In this study, the measures and practices taken by the Committee of Union and Progress towards the war economy in the First World War are discussed on the axis of archival documents and research works.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: lutfiarstan1979@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The concept of war comes to the fore with its economic aspect, which affects social life as well as its military and political aspects. The change and transformation in the XIX and XX centuries, shaped by the application of the Industrial Revolution to the war sector, led to the outbreak of the first great war, which the world had never seen before, in 1914. The wars necessitated the regulation of social and economic life from beginning to end with the First World War. This situation has led to new measures for the war economy. In addition to the military measures brought by the First World War, the Ottoman Empire implemented some measures and practices in order to ensure the continuity of the war, to meet the social needs and most importantly to protect the national interests. In this context, the "War Tax", which was issued during the Balkan Wars, continued to be collected in order to cover the extraordinary war expenses for the war economy. In addition, "Tekalif-i Savaşıye Law" was enacted by the Union and Progress Government in order to finance the army. With this, it was decided to confiscate the surplus products of the people. In addition, paying half of civil servants' salaries, borrowing from Germany and Austria-Hungary, selling emissions, government bonds, and abolishing capitulations are among other practices.

The movement called Young Turks or Young Ottomans was started for the first time by a group of young people who took action to save the state during the disintegration of the Ottoman Empire. The Young Turks gathered supporters from among different opposition elements over time. On May 21, 1889, this group, which had many members among the students of the 4 Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, became a more serious organization or society. This organization, which would later be known as the Committee of Union and Progress, is the continuation of the "Young Turks-Young Ottomans" organization that was established before it. The organization, which was first established as a secret association that wanted the state to re-enter the constitutional system and the Parliament to be reopened, became a political party (İttihat ve Terakki Fırkası) controlling the government after the constitution was accepted and the Second Constitutional Era was declared. II. For the Unionists who wanted to take action against Abdülhamid, the British circular on the Macedonian issue on March 3, 1908 was an opportunity. In Resne, which took action on July 3, 1908 to prevent a foreign intervention in Macedonia and these regions, a rebellion was started against Abdulhamit when Kolağası Niyazi Bey (from Resne) went to the mountain with a gang of 200 soldiers and 200 civilians. However, the immediate measures taken by the sultan prevented them from taking action. However, after Resneli Niyazi and the Monastery Extraordinary Commander Müşir Fevzi Pasha declared the Constitutional Monarchy on 23 July in the Monastery, the sultan decided to put the Kanun-ı Esasi into effect on the night of 24 July and II. He declared the constitutional monarchy

As a result of the alliance agreement signed between the leaders of the Committee of Union and Progress and Germany on August 2, 1914, without informing the government and the sultan, the Ottoman Empire participated in the First World War on the side of Germany. While the war was going on, Talat Pasha was appointed as the Prime Minister. The heavy defeats of the Ottoman army under the command of the Minister of War and Deputy Commander-in-Chief Enver Pasha in Sarıkamış in the first months of the war, and then in Suez and Iraq, and the accusation of the Minister of Subsistence Topal İsmail Hakkı Pasha with financial corruption caused the Union and Progress administration and its members to fall out of favor with the public has been.

The economies, social and political systems of the countries that participated in the war around the world have been damaged. The victors and the main actors of the war, England, France and the USA, made significant economic expenditures. France and England were heavily indebted to finance the war. The monetary expenses of the war amounted to 211 billion dollars for America. Britain spent 35,300 million British liras apart from the money it gave to the allies. The war expense of France amounted to 24,300 million British pounds. Germany spent 37,770 million British liras. Both the victorious states and the defeated countries made long and short-term borrowings for the expenses of the war, and they also tried to find financial resources by giving them internally. America increased its government debt from \$1,188 million in 1916 to \$25,482 million in 1919. 95% of the war expenses of the European countries were provided by borrowing. Tax revenues constituted a very small part of the expenses of the war. From the beginning of the war until March 31, 1920, the German government borrowed 222,000 million marks. Another method used by both European states and the Ottoman Empire in financing the expenses of the war is inflationary policies. In addition, paper money has been issued continuously. A complex borrowing system was created between Germany, Austria-Hungary, Bulgaria and the Ottoman Empire.

Efforts to finance the First World War with the emission method led to a continuous increase in effective demand. With the war, a significant part of the products in the Ottoman market was reserved for the army. The portion reserved for the civilian population has been gradually reduced. The blockade of the country from the sea, the fact that the railway lines pass through the enemy countries, the countries' stockpiling of the products they set aside for export due to the war greatly affected the Ottoman foreign trade relationship, and daily compulsory consumer goods fell into the black market in a short time.

Giriş

Jön Türkler veya Genç Osmanlılar hareketinin İttihat ve Terakki Partisine dönüşerek, II Meşrutiyetten sonra iktidarı ele geçirmesi I. Dünya Savaşı'na giden süreçte iyi tahlil edilmesi gereken bir konudur. Osmanlı Devleti'nin parçalanma aşamasında devleti yıkılmaktan kurtarmak için bir grup genç tarafından başlatılan Jön Türk hareketi, zamanla Osmanlı yönetimine karşı muhalefet unsurları arasından kendisine taraftar bulmuştur. 21 Mayıs 1889'da 4 Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne öğrencileri arasından birçok üyesi bulunan bu grup daha ciddi bir örgüt haline gelmiştir (www.tbmm.gov.tr. E.T: 27.12.2021&Malkoç, 2007: 131-138). İttihat ve Terakki Cemiyeti adıyla bilinecek olan Jön Türkler-Genç Osmanlılar örgütü içinde bulunan. Mithat Paşa ve arkadaşları öncelikle meşrutiyet, anayasa ve mebus gibi Batı kökenli kavramları Osmanlı ülkesinde yerleştirmeye çalışmışlardır. Onlara göre Osmanlı Devleti bu müesseselere sahip çıkarak dağılmaktan kurtulabilecektir. Etnik olarak birçok milleti bünyesinde barındıran Osmanlı ülkesinde "Osmanlı Vatandaşlığı" görüşünü savunmuşlardır. (Kocabaş, 1991, s.37-38).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne giden yolda İbrâhim Temo öncülüğünde Abdullah Cevdet, İshak Sükûtî ve Mehmed Reşid, İttihâd-ı Osmânî adında bir cemiyet kurmuştur (3 Haziran 1889). Cemiyet kurucuları Hamamönü (Hatab Kıraathanesi) içtimaı, Midhatpaşa bağı (Onikiler) içtimaı ve Rumelihisarı (Boğaziçi) içtimaı isimleriyle bilinen toplantılar yaparak bir örgüt yapısı oluşturmaya çalışmışlardır. Bunun için İtalyan Carbonari Cemiyeti ve Rus nihilistlerinin örgütlenme modellerini örnek alarak, örgütü hücre biçiminde teşkilâtlandırıdılar. Hareketin bu dönemdeki faaliyeti, yurt dışında basılan gizli gazetelerin eski sayılarının öğrencilere okutulması ve Nâmık Kemal ile bazı arkadaşlarının eserlerinin el yazısıyla çoğaltılarak dağıtılmasından ibaret olmuştur. 1894'te Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'nin başına Zeki Paşa'nın getirilmesi ve bazı faaliyetlere başlanması ile örgüt ilk kuruluşunu geçirmiş, ancak bu durum II. Abdülhamit tarafından affedilmiştir. 1889'da İstanbul'dan gizlice yurt dışına giden Nazım Bey, Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile buluşarak, örgütün geleceği hakkında çeşitli kararları birlikte almışlardır (Hanioglu, 1985, s. 173,174). Ahmet Rıza'nın fikirleri doğrultusunda cemiyetin adının İttihâd-ı Osmânî'den Auguste Comte'un ünlü tanımlaması olan "ordre et progrès"nin çevirisi durumundaki "Nizam ve Terakki"ye çevrilmesi kabul edilmiştir. Cemiyet üyelerinin "ittihat" kelimesini daha çok telaffuz etmeleri üzerine örgütün yeni ismi *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti* daha sonra ise Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. 1895'de örgüte bir nizamname hazırlanmıştır. Katı bir pozitivist olan Ahmet Rıza'nın fikirleri böylece örgüte hâkim olmuştur. Aralık 1895'ten itibaren Türkçe "*Meşveret*" gazetesini ve onun eki olan *Fransızca "Mechevéret Supplément"* adlı yayınları çıkarmaya başlamışlardır (https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html).

Devletin anayasal sisteme yeniden girmesini ve Meclis-i Mebûsan'ın tekrar açılmasını isteyen örgüt, II Meşrutiyet'in ilanı sonrasında hükümet üzerinde çok etkili bir parti (İttihat ve Terakki Fırkası) haline gelmiştir. Mısır'da Prens Lütfullah ile Prens Sabahattin ve cemiyetin Cenevre şubesinin kurucusu Tunalı Hilmi'nin teklifleri ile 4-9 Şubat 1902'de Paris'te "Birinci Osmanlı Liberaller Kongresi" adıyla bir kongre yapmışlardır. 1906 Eylül'ünde ise Selanik'te II. Abdülhamit yönetimini devirmeyi düşünen ihtilalci bir cemiyet olan *Osmanlı Hürriyet Cemiyetini* kurmuşlardır(https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html). Bu arada Mustafa Kemal Paşa, Şam'daki 5. Ordu subayları arasında *Vatan ve Hürriyet Cemiyetini* kurarak, önce *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* sonra *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti* ve daha sonra da Dr. Nazım'ın çabalarıyla merkezi Paris'te bulunan *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti* ile 27 Eylül 1907'de resmen birleşmiştir. Örgütün yeni adı böylece *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti* olmuştur. Bu birleşmelerde İttihat ve Terakki Cemiyeti askeri bir hüviyet kazanmaya başlamıştır. 29 Ekim 1907 günü Mustafa Kemal arkadaşı Ali Fethi (Okyar) Beyin ısrarı ile 322.

üye olarak bu derneğe girmiştir (Tevetoğlu, 1989, s. 613. 613-623). 1907 sonunda Paris'te tüm muhalefet grupları ve Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (Taşnak-Sütyun) katılımı ile Ahmet Rıza, Prens Sabahaddin ve Malumyan'ın ortak başkanlıklarında II. Jön Türk Kongresi yapılmıştır (Akşin, 1987, s. 43-46).¹

II. Abdülhamit'e karşı harekete geçmek isteyen İttihatçılar için 3 Mart 1908'de İngiltere'nin Makedonya sorunu hakkında yayımladığı genelge bir fırsat olmuştur. Makedonya ve bu bölgelerde bir dış müdahalenin engellenmesi için 3 Temmuz 1908'de harekete geçen Resne'de Kolağası Niyazi Bey'in (Resneli) 200 asker ve 200 sivilden müteşekkil bir çete ile dağa çıkması ile Abdülhamid'e karşı isyan başlatılmıştır. Ancak padişahın hemen aldığı tedbirler onları eylem yapmaktan alıkoymuştur. Fakat yine Resneli Niyazi ve Manastır Fevkalade Kumandanı Müşir Fevzi Paşa'nın Manastırda 23 Temmuz günü Meşrutiyeti ilan etmeleri üzerine padişah da 24 Temmuz gecesi Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konulmasına karar vererek II. Meşrutiyeti ilan etmiştir (Akşin, 1987, s. 47). 1908'de Selanik'te toplanan gizli kongrede cemiyetin siyasi fırkaya dönüşmesine karar verilmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası / Cemiyeti, 22 Eylül 1909 günü Selanik'te gizli bir kongre daha yapmıştır. Mustafa Kemal bu kongreye Trablus delegesi olarak katılmış ve burada yaptığı konuşmada, fırkayı subayların devlet işlerine katılmalarına fırsat verdiği için eleştirmiştir. Askerî hiyerarşinin cemiyet hiyerarşisiyle zıtlaşacağını ve askerî disiplinin bozulabileceğini öne sürmüştür (Tevetoğlu, 1989, s.614-618). Mustafa Kemal Kazım Karabekir tarafından burada desteklenmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal ve Fethi Bey, İstanbul'dan uzaklaştırılarak Sofya'ya gönderilecektir. Mustafa Kemal Paşa bundan böyle Enver Paşanın örgüt içerisindeki en büyük düşmanı haline gelmeye başlamıştır (Tevetoğlu, 1972, s.446-4452).

13 Nisan 1909'da İttihat Terakki Fırkasına muhalif gazeteci Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü üzerinde öldürülmesiyle başlayan ve İttihat ve Terakki Hükümetine karşı "31 Mart Vakası" olarak bilinen ayaklanma, Selanik'ten gelen askerî birlikler tarafından bastırılmış, olayların sorumlusu olarak lanse edilen II. Abdülhamit ise tahttan indirilmiştir. 1911'den sonra Osmanlı Mebuslar Meclisinde başka siyasi partilerde yer almaya başlamıştır. Özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası İttihat Terakki ve yönetimine karşı yoğun bir muhalefete başlayınca, 1912'deki Meclis seçimlerini İttihat ve Terakki Fırkası zorlukla kazanabilmiştir. Bu esnada olan olaylar nedeniyle bu seçimlere sopalı seçimler adı da verilmiştir. Muhalefet seçimi gayri meşru ilan etmiştir. Ordu içinde İttihat ve Terakkiye karşı muhalif bir grup oluşturularak "Hâlâskâr Zabitân" ismiyle yeni bir yapılanma teşekkül etmiştir. 16 Temmuz 1912 günü Hâlâskâr Zabitân'ın hükümete karşı verdiği muhtıra nedeniyle Sait Paşa başbakanlığında İttihat ve Terakki Hükümeti görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi İttihatçıların gücünü daha da kırabilmek için çalışmalarına başlamıştır. Fakat Balkan Savaşlarının başlaması üzerine İttihatçılar milliyetçi söylemlere baş vurarak eleştirilere başlamışlardır. Enver Paşa liderliğindeki İttihatçılar, 23 Ocak 1913'te hükümet binasını (Babalı) basarak iktidarı zorla ele geçirmişlerdir. İttihatçıların yeni kabinesini kuran Mahmut Şevket Paşa, 11 Haziran'da bir suikast ile öldürülmüştür. Sait Halim Paşa'nın Fırka başkanı olarak Hükümeti kurması ile İttihat Terakkinin doğrudan ülke yönetimini ele geçirmesi süreci de böylece başlamıştır. II Balkan Savaşı'nda Edirne'nin geri alınması ile prestiji artan İttihat Terakki Fırkasında Savaşçıye Nazırı olan Enver Paşa ile Talat ve Cemal Paşa partinin yeni önderleri durumuna gelmişlerdir (Akşin, 1987, s. 47).

¹ İttihat ve Terakki Partisi 1 Kasım 1918'deki son kongresinden evvel; 1908-1917 tarihleri arasında 8 kongre yapmıştır. Bunların dördü Selanik'te, diğerleri ise İstanbul'da gerçekleşmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen sonrasında Enver Paşa başta olmak üzere birçok ittihatçı savaşa kimin tarafında girilmesi konusunda düşünce ve çaba içerisine girmiştir. İttihat ve Terakki içerisinde Almanya'nın bu savaşı kazanabileceğine yönelik düşünenler çoğunlukta idi. Enver Paşa da böyle düşünenler arasındaydı. 1914'ün 22 Temmuz'unda Enver Paşa, Almanya Büyükelçisi Wangenheim'e müttefiklik teklifi götürmüştür. Rusya'nın Doğuda Ermenilere destek olması ve onları silahlandırması burada etkili olmuştur. Bu durum cemiyet içinde eleştiri ve bölünmeye de yol açmıştır. Cavit Bey, Ahmed İzzet Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa gibi ittihatçıların önde gelenleri görevlerinden ayrılmışlardır. Fethi Bey, Rauf Bey, Mustafa Kemal ise görevlerinde kalmakla beraber Enver Paşanın başkanlığındaki Fırka yönetimine karşı tavır almışlardır. İttihat Terakki Fırkasının yöneticileriyle Almanya arasında 2 Ağustos 1914'te hükumete ve padişaha haber vermeden imzalanan ittifak antlaşması neticesinde Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na Almanya yanında katılmıştır (Zürcher, 1987, s. 87,300).

Savaş devam ederken Talat Paşa Başbakanlığa getirilmiştir. Savaşta Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun savaşın başında Sarıkamış bölgesinde ve daha sonra ise Süveyş ve Irak'ta mağlup olması ile İsmail Hakkı Paşa'nın yolsuzluklarla suçlanması İttihat ve Terakki yönetimi ve üyelerinin halkın gözünden düşmesine neden olmuştur. Talat Paşa Hükûmeti 8 Ekim 1918 günü görevi bırakmıştır. 1 Kasım'da yapılan olağanüstü kongrede İttihat ve Terakki Fırkası kendisini feshederek Teceddüd Fırkası ismiyle yeni bir partiye dönüşmüştür. Enver, Talat ve Cemal Paşa, 2 Kasım 1918'de bir Alman torpido botuyla İstanbul'dan Sivastopol'a gitmişlerdir. Enver Paşanın Kafkasya ve Türkistan ile ilgili faaliyetleri bundan sonra da devam etmiştir.²

Bu çalışmada İttihat Terakki Fırkası yönetiminde Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılması, savaşta alınan kararlar, tedbirler ve savaş ekonomisinin uygulanmasında karşılaşılan güçlükler ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu savaştaki mali tedbirleri uzun süre incelenmiş ve tartışılmıştır. Konuyla ilgili çalışmalarda İttihat Terakki hükümetlerinin savaş ekonomisi ve savaşın idaresi ile ilgili icraatları net bir şekilde ortaya konulamamıştır. Osmanlı Arşivlerinde bulunan bazı belgeler ışığında konuyla ilgili hususlar bu çalışmada aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ve Savaş Ekonomisi

İttihat ve Terakki Yönetiminde I. Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Osmanlı Devleti

Milliyetçilik, devletler arası ittifaklar, emperyalizm, Almanya ve İtalya'nın siyasi ve askeri olarak güçlenerek Fransa ve İngiltere'yi zora sokmaları gibi nedenler yaşanacak büyük bir savaşın adeta habercisi olmuştur. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan önce yaklaşık yüz yıl boyunca denge politikasını sürdürmüştü, fakat bu durum uzun sürmemiştir. XX yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti, içeride ve dışarda beliren siyasal sorunlar nedeniyle kendisini koruyamayacak hale gelmiştir. Siyasi ve askeri yalnızlıktan kurtulabilmek için ise müttefik

² 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra Rus Çarlığı yıkılarak yerine geçici bir hükümet kurulmuş, bölgedeki dengeler değişmiştir. Bununla bağımsızlıklarını isteyen Kafkasya Türk toplulukları bağımsızlık için faaliyete başlamış, 15-20 Nisan 1917'de Bakü'de yapılan "Kafkasya Müslümanları Kurultayı"nda bu halkların gelecekleriyle ilgili bir durum değerlendirmesi yapılmıştır. Böylece 11 Mayıs 1918'de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti kurulabilmiştir. 12 Mayıs'ta ise "Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti" kurularak, ileri gelen yöneticileri Türkiye ile müttefik olmak istediklerini bildirmiştir. Rusya'ya karşı siyasal ve askeri destek istemişlerdir. Bu yeni devleti Osmanlı yönetimi hemen tanımış, Enver Paşa onlara istedikleri desteği yapacaklarını söylemiştir. Öbür yandan Güney Kafkasya ile münasebetler aynı paralelde gelişmiştir. Azerbaycan halkı, Gürcü, Ermeni, Acara ve Abhazlar Osmanlılarla siyasi yakınlıkları nedeniyle Osmanlıların bölgeyle ilgilenmelerinde kolaylık sağlamıştır.

arayışlarına girmiştir. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında İttihat ve Terakki Fırkasının iktidarı ele geçirmesiyle diplomasi ve dış siyasette de İttihatçılar etkili olmaya başlamıştır. I Dünya Savaşı başladığında Enver Paşa Başkomutan Vekili, Talat Paşa Dahiliye Nazırı ve Cemal Paşa da Maliye ve Bahriye Nazırı olmasıyla birlikte, İttihatçılar genel amaçlarını Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyaseti çerçevesinde uygulamaya başlamışlardır. İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin Almanya'ya karşı yakın ilgileri Osmanlı Devleti'nin Almanya ile her alanda iş birliği içine girmesine, savaş boyunca da bunu devam ettirmesine yol açmıştır (Turlybek, 2013, s.81-82).

Enver Paşa dahil İttihat ve Terakki'nin tüm ileri gelenleri II. Meşrutiyet'ten beri Osmanlı Devleti'nin Fransa, İngiltere ve Almanya gibi güçlü Avrupa devletleriyle ittifak kurmasından yana bir çizgi takip etmiştir. Bunda Avusturya-Macaristan, Yunanistan, Bulgaristan ve İtalya gibi Avrupa devletlerinin Osmanlı'yı öteden beri parçalama isteğinde olmaları etkili olmuştur. Büyük devletler yanında bu ülkelerle ittifak yapmak gereksiz ve boşuna bir çaba olurdu. Maliye Nazırı Cavit Bey, her ne kadar İngiltere'ye bir ittifak teklifi götürmüş olsa da olumlu bir sonuç alamamıştır. 1914'ün haziran ayı içerisinde Talat Paşa Rusya'ya ittifak teklif etmiş ancak bundan da bir sonuç alınamamıştır. 22 Temmuz 1914'de ise bu sefer Enver Paşa, Alman Büyükelçisi Wangenheim'e bir ittifak önerisinde bulunmuştur. Rusya'nın doğuda Ermenilere destek olması ve onları silahlandırmaya çalışması, İngilizlerin İran toprakları üzerindeki paylaşım hesapları ve bunun için bazı aşiretleri Osmanlı'ya karşı kışkırtması Almanya ile yakınlaşmanın en önemli faktörleri olmuştur. Enver Paşa, Almanya'nın gizli servisi durumundaki kuruluş ile anlaşmak üzere bazı Osmanlı istihbarat subaylarını Berlin'e göndermiştir. 1 Ağustos 1914'de Almanya'nın Osmanlı Devleti askeri misyon temsilcisi durumundaki Liman Von Sanders, büyükelçisi Wangenheim ve Enver Paşa arasında bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Ancak bu sırada Sadrazam Said Halim Paşanın çıkacak bir savaşta Osmanlı'nın tarafsız kalacağını söylemesi durumu değiştirmemiş ve 2 Ağustos 1914 günü Savaşiye Nazırı Enver Paşa, Alman Büyükelçilik binasının yer aldığı Tarabya'da Almanlarla müttefiklik anlaşmasını yapmıştır (Türk, 2018, s.48-49).

7 Ağustos 1914 günü Avusturya'nın Rusya'ya savaş açması nedeniyle ticari gemilere müsaade edilmek üzere boğazlar tüm devletler kapatılmıştır. Osmanlı Devleti 9 Eylül 1914 günü 1 Ekim 1914'ten geçerli olmak üzere tek yanlı olarak kapitülasyonları iptal ettiğini bildirmiştir. Buna en fazla tepki gösteren ülke nedense Almanya olmuştur. O tarihlerde Almanya ile Fransa arasında başlayan "Marne Muharebesi"nde Fransa'nın üstünlüğü ve kuzeyden de başlayan bir Rus tehdidi sebebiyle Almanya Rus saldırılarını önlemek için "yerinde tutma" stratejisini devreye sokmuştur, Buna göre Osmanlı Devleti'nin hemen savaşa dâhil edilmesiyle Rusya'nın Kafkaslara doğru dikkatlerinin çekilmesi için doğuda bir cephe açılması gündeme gelmiştir. Almanlar böylece kendi üzerlerindeki Rus baskısını hafifletmek istemişlerdir. Rusya'ya geniş topraklarıyla sınır olması dolayısıyla Osmanlıların derhal savaşa dahil olması onlar için çok ciddi bir durum olmuştur. Almanlar Osmanlılara kendi tarafında savaşa girmesi halinde parasal destek sözü vermiş hatta bunun için ısrar etmişlerdir. 24 Ekim günü Wangenheim, Cemal, Enver ve Talat Paşalar ile Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey bu konuyu müzakere etmek için bir araya gelmiştir. Enver Paşa ile Cemal Paşa derhal savaşa girilmesi yönünde fikir beyanında bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin bir tehdit durumunda Almanya'nın Osmanlı'yı koruyacağı maddesi (4. Madde) Osmanlıların Almanya yanında savaşa girmesini cesaretlendiren en önemli husus olmuştur. (Eksik, 2018, s. 22,23).

Osmanlı ordusunun Kafkas Cephesindeki başarıları, Almanya'nın Kafkasya Türklerini Rusya'ya karşı örgütleyebilmesini de kolaylaştırmıştır. Osmanlıların Kafkasya'daki ilerleyişi, Almanya'nın silah ve cephane sevkiyatını kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya harekâtından beklentisi ise burada kaybettiği toprakları alıp, Boğazları ve Doğu Anadolu'yu

korumak, İslam dünyasındaki liderliğini sürdürebilmek ve Azerbaycan, İran ve Türkistan'daki Türkleri birleştirmekten ibaretti (Eksik, 2018, s. 24). Osmanlı ordusunun buradaki ilk ciddi taarruzu böylece Aralık 1914'te Kafkas Dağları ardındaki Sarıkamış'ta gerçekleşmiştir. Enver Paşa ve Hafız Hakkı Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Sarıkamış'a vardığında bu bölgedeki telgraf hatları onarılarak, haberleşme ağı tam olarak sağlanmış, ordunun Sarıkamış ve Oltu arasındaki konumu güçlendirilmiştir. Bu taarruz girişimi tamamen Enver Paşa'nın fikri doğrultusunda planlanmıştır. Enver Paşa, Osmanlı ordusunun Kuzeydoğuda geniş bir kavis çizerek, Rus Ordusunu bir hamlede bertaraf edeceğini düşünerek, Sarıkamış'taki iletişim hatlarının kesilmesi durumunda bunun onları teslim olmaya zorlayacağını sanmıştır (Erickson, 2011, s.33-34). Kafkas Cephesinde Osmanlı askerlerinin sayısı 189.562 iken Rusların ise 100 binin üzerinde bir mevcudu bulunuyordu. Osmanlı Ordusu bir yandan Ruslarla savaşırken öte yandan Osmanlı yönetiminde yaşayan Ermenilerin isyanı ve savunmasız durumdaki Türk-Müslüman halkı katletmeleri ve soy kırım yapmasıyla mücadele etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti bir tehcir (göç) yasasını yürürlüğe koyarak, Ermenileri yine Osmanlı toprağı olan yerlere yerleştirmiştir (BOA, HSD. A.F.T. 6-29, 11.04.1335). Osmanlı ordusunun büyük bir bölümünün soğuga yenik düşmesi üzerine Ruslar Muş, Bitlis ve Erzincan'a kadar ilerlemişlerdir. 1916'da Mustafa Kemal Paşa Kafkas Cephesine atanmış, Muş ve Bitlis'i geri almıştır (Uçarol, 2015, s.628-630). Böylece İttihat Terakki yöneticilerinin Almanya'dan aldıkları güvence ile giriştikleri bir savaş başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin diğer cephelelerdeki savaşı devam etmiş, Almanya ve diğer müttefiklerin bir savaştan çekilmeleriyle Osmanlılar da savaşı kaybetmiş sayılmıştır. İttihat ve Terakki yönetiminde Osmanlı Devleti'nde mali ve askeri anlamda çok fazla zorluklar çekilmiş, bunlara karşı önlemler alınmıştır.

Birinci Dünya Savaşında İttihat ve Terakki Yönetiminde İç Çekişmeler

Birinci Dünya Savaşı 28 Temmuz 1914'te başlayıp 11 Kasım 1918'de sona ermiştir. Bu süreçte Sait Halim Paşa (17 Haziran 1913- 3 Şubat 1917), Talat Paşa (4 Şubat 1917- 8 Ekim 1918) ve Ahmet İzzet Paşa Hükümetleri (14 Ekim 1918 – 8 Kasım 1918) görev yapmıştır. Sait Halim Paşa'nın kurduğu kabinede gerek bakanlık ve gerekse diğer bazı makamlara atamalarda İttihatçılar arasında tartışmalar ve çekişmeler yaşanmıştır. Öte yandan savaşta idareyi elinde tutan Sait Halim Paşa Hükümetinde Maarif, Ticaret ve Ziraat Nazırlıklarındaki iç atamalarda sık sık değişikliklere gidilmiş, ittihatçıların devlet kadrolarında en çok bu bakanlıklarda faal olmak istedikleri dikkat çekmektedir.

Dahiliye Nazırı Talat Paşanın marifetiyle Enver Paşa Savaşıye, Cemal Paşa Bahriye, Mahmut Paşa da Nafia Nazırlığına getirilmişlerdir. Ayrıca 16 Mart 1914'te Evkaf Nazırı olarak görev yapan Ürgüplü Hayri Efendi'nin Şeyhülislamlık makamına getirilmesi İttihatçıların her alanda etkin olduklarına bir delil durumdadır. Ürgüplü Hayri Efendi ilk ittihatçı şeyhülislam olmuştur. Sait Halim Paşanın Hariciye Nazırlığına Halil Bey'i ataması onun Enver Paşayı dengelemek isteyişinden kaynaklanmaktadır ki bu durum ittihatçıların savaş yıllarında nasıl bir iktidar mücadelesine düşüklerini göstermektedir (Uzun, 2019, s.421,422).

Sadrazam Sait Halim Paşa, 3 Şubat 1917 günü Başbakanlık görevinden ayrılmıştır. Padişah, 4 Şubat 1917'de yayımladığı bir hattı hümayun ile, sadrazamlığa İttihat ve Terakki Partisinin ileri gelen üyesi Talat Paşayı getirmiştir. 15 Şubat 1917'de Meclis'te hükümet programı açıklanmıştır. Hükümet, savaşın başlamasıyla yaşanan fiyat dalgalanmalarına karşı önlem almak için öncelikle 18 Ağustos 1917 günü "İaş-e Umumiye Kararnamesi"ni yürürlüğe koymuştur. Böylece fiyat dalgalanmalarında önlem alma görev ve sorumluluğu orduya verilmiştir. Bu durum Talat Paşa ile Enver Paşa arasındaki sivil-asker çatışması olarak görülmüştür. Bu çatışmada Talat Paşa geri adım atarak, halkın ihtiyaçları ve beslenmesi görevini Enver Paşa'ya yani Savaşıye Nezareti'ne bırakmıştır (Aslan, 2010, s. 25,26). 30

Temmuz 1918'de İaşe Nezareti kurularak, idaresi yine İttihatçı kadrodan gelen Kara Kemal'e verilmiştir. Bu sayededir ki sivil-asker çatışmasında ibre yeniden Talat Paşa lehine dönmüştür. Böylece savaş boyunca İttihat Terakki Fırkası ve onların kurdukları hükümetlerde siyasi çekişmelerin ciddi boyutlarda olduğu görülmektedir.

İttihat ve Terakki Yönetiminde Alınan Ekonomik Önlemler

İttihat Terakki Hükümetlerinde Savaş Ekonomisi, I. Dünya Savaşının Finansmanı ve Alınan Ekonomik Önlemler

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan 1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesinden itibaren Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı giderek bozulmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin İngiltere başta olmak üzere diğer Avrupa devletlerine tanıdığı ticari imtiyazlar (kapitülasyonlar), bir yandan Osmanlı dış ticaretinin hızla büyümesine ve liberalleşmesine yol açarken, öte yandan Batı Avrupa sermayesinin yaptığı yatırımlarla yeni bir boyut kazanmıştır (Eldem, 1994, s. 127-128).³ Savaş başladığında Osmanlı ekonomisinde gelir getiren kuruluşlar özellikle Düyun-ı Umumiye İdaresi vasıtasıyla Avrupa'nın güçlü ama düşman devletlerinin ellerine geçmişti. Yabancı sermaye yatırımları mali gelir sağlayacağı yerde Osmanlı ekonomisini içerden yiyip bitiren bir mekanizmaya dönüşmüştür. Bu bakımdan Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girdiğinde mali açıdan hazır bir durumda değildi. Ekonomik kaynakların savaşın başlamasıyla orduya tahsis edilmesi mali durumun daha da bozulmaya başlamasına yol açmıştır. Burada savaş ekonomisi olarak tanımladığımız bir kavram ortaya çıkmaktadır. Savaş ekonomisi, ülkenin tüm kaynaklarının savaş araç ve gereçleriyle gıda maddelerinin üretilmesine ayrılarak, üretim ve stoklama anlamına gelmektedir (Müderrişoğlu, 1990, s.287). Burada alınan önlemlerle ülkenin savaş süresince ayakta kalmasını temin etmek hedeflenmektedir. Zira Osmanlı toprak ve mali sistemi öteden beri birbirini destekleyecek şekilde oluşturulmuştur. I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin nüfusu 23 milyon civarında olup, bunun tahmini 17 milyonu şimdiki Türkiye sınırları içinde bulunuyordu. Savaşın oluşturduğu baskı karşısında tarım ve sanayi üretiminde önemli azalmalar olmuştur. Devlet, savaş için ayırdığı kaynakları büyük ölçüde artırabilme kabiliyetinden de mahrum idi. Buna karşın birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır (Pamuk, 2007, s. 141).

Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı halkı yoksulluk, açlık gibi sıkıntılar içindeydi. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları halkın sırtında büyük bir yük olmuş iken zaten zor durumda olan halk süpürge tohumundan yapılmış ekmeği bile zor bulmakta, milyonlarca insan yaşam savaşı vermekteydi. Asker-sivil yaklaşık 3 milyon Osmanlı vatandaşı ölmüş, kalan nüfusun büyük kısmıysa bulaşıcı hastalıklarla uğraşmıştır. Hükümetler tarafından çeşitli tedbirler alınsa da işgallerle ortaya çıkan ulaşım sorunları iaaş temini başta İstanbul olmak üzere tüm ülkeyi açlıklar, kıtlıklar ve sefaletlerle uğraşmaya sevk etmiştir. Savaş başladığında Osmanlı ülkesinde özellikle İstanbul gibi nüfusu çok olan yerlerde hemen bir panik havası oluşmuştur. Hükümetin aldığı ilk karar moratoryum ilan etmek olmuştur. Bankalar kredi işlemlerini hemen durdurmuştur. 2 Ağustos 1914 günlü *Tecil-i Düyûn Kanun-u Muvakkatı'yla*

³ Batı Avrupa ülkeleri Osmanlı Devleti'nde başta ulaşım (demiryolu yapımı) olmak üzere bankacılık, sanayi, ticaret ve belediye veya şehir hizmetleri gibi kârlı ve stratejik alanlara yatırım yapmışlardır. Nitekim 1914 yılı başında, Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarında yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %63,1'i sadece demiryollarına ait olmuştur. Bunu %12,7'lik payı bankacılık-sigortacılık sektörü yatırımlarıdır. Daha sonra ortalama %5'lik oranlar ile ticaret, sanayi ile su, havagazı, elektrik, tramvay, telefon ve şehir içi deniz taşımacılığı gibi belediye hizmetleri yer almıştır. Bunları liman inşası ve madenlerin çıkarılması izlemiştir.

bankalardaki tüm mevduatlar ve tüm borç ve taahhüt vadeleri bir ay süre ile geri bırakılmıştır. Dış borçlar ertelenmiş, bankada parası olanlar paralarını bir süreliğine alamamışlardır.

Osmanlı Bankası banknotu olanların savaşın yol açtığı güvensizlik ortamında kâğıt banknotlarını altına dönüştürmek isteyecekleri göz önünde bulundurularak, Babıâli Yönetimi borçların ertelenmesi kararı için geçici bir yasa çıkararak Osmanlı Bankası'nın banknot karşılığı altın ödemesini iptal etmiştir. Bu durumda bankalar aslında kara bile geçmiştir. Osmanlı Bankasına 3 Ağustos 1914'te elindeki banknotları piyasaya verme zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca Hükümet daha da ileri giderek 5 Ekim 1914'te geçici bir yasa ile (Bank-ı Osmanî Tarafından Yarım Liralık Banknotların İhracı için İrade-i Seniyye) altın ihracını yasaklamıştır (Düstur, 1914, s. 943). Öte yandan Hükümet Kasım 1914'de Almanya'dan alınan 5 milyon liralık altının Osmanlı Bankası'na yatırılması karşılığında 15 milyon değerinde yeni banknotların kendilerine borç olarak verilmesi için çok uğraşmış ancak bankanın merkezinin Paris'te olması ve Fransa ve İngiltere'nin bunu engellemesi neticesinde bundan vaz geçilmiştir. Savaş başladığında Maliye Nazırı Cevap Bey istifa etmiş olsa da devletin kâğıt para emisyonu işinde yeni Maliye Nazırı Talat Paşa ve diğer görevlileri yönlendirmekten vaz geçmemiştir. Cavit Bey, devletin kâğıt para basımında Osmanlı Bankasına muhtaç olacak iş ve işlemlerden kaçınılması gerektiğini her zaman belirtmiştir. Banknot basarak paranın emisyon hacminin genişlemesine engel olan kuruluş aslında Düyun-ı Umumiye İdaresi olmuştur. Öyle anlaşılıyor ki bu kurumun denetiminin İngiltere ve Fransa'da olması Osmanlı Yönetiminin parasal kaynak bulma çalışmasının sekteye uğramasına yol açmıştır. Aslında Düyun-u Umumiye Osmanlı Bankasının Banknot basmasına daha sonraları ses çıkarmamış ancak bu paraların altına endekslenmesini şart koşturmuştur. Tüm çabalar boşa giderken Almanya'dan gelen altın paralar yine altın olarak piyasaya sürülerek harcanmıştır (Toprak, 1979-1980, s. 213).

2 Nisan 1915'te Düyun-u Umumiye 'ye 150 milyon değerinde altın para ödenerek karşılığında 6.583.094 liralık kâğıt para basılması kabul edilmiştir. Talat Paşa Osmanlı Bankasının satın alınarak emisyon işlemlerinde rahatlatma sağlanması fikrini Almanlarla paylaşmış ancak bankanın hissedarları buna yanaşmamıştır. Basılan kâğıt paralar enflasyona neden olunca altın paralarla yola devam edilmiş 1915 sonuna doğru gümüş mecdiyeler tedavüle çıkarılmıştır. Kâğıt paralar üzerinde değer ayarlamaları savaş boyunca sürdürülmüştür. 8 Nisan 1916'da Tevhid-i Meskûkât Kanunu ile (Almanya'dan Altı milyon lira avans ahzı için akd-ı mukaveleye mezuniyeti mutazammın kanun -18 Teşrin-i evvel 1331 ile Bir ve Beş liralık evrâk-ı nakdiyyeden lüzumu miktarının iki müsavî kısma tefrik ve ihracı hakkında kanun -16 Kânun-u evvel 1331) 1 lira = 100 kuruş ilkesi benimsenmiştir (Düstur, 1916, s. 257, 770,771). Savaş süresince Almanya'dan 235.056.344 Osmanlı lirası değerinde borç para alınmıştır. Bunun 148.581.400 lirası hazine bonusu, geriye kalanı altın, gümüş, Alman markı veya Türk lirası olarak ödenmiştir. Bu paralar ile gerekli savaş mühimmatı sorunu giderilmeye çalışılırken paraların bir kısmı iç piyasada spekülâtif ticari işlemlerde kaybolup gitmiştir (Toprak, 1979-1980, s. 213).

Osmanlı ülkesinde savaşın finansmanı için parasal ve mali anlamda gerekli çalışmalar yürütülürken ülke genelinde halkın ihtiyaç duyduğu başta gıda ürünleri olmak üzere, iâşe meselesi ciddi sıkıntılara yol açmış görünmektedir. Özellikle İstanbul'un iâşe sorunu devlet yetkililerinin başını ağrıtmıştır. İâşe meselesini görüşmek üzere İstanbul valisi, Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflıkları ve Ticaret ve Sanayi Odası Temsilcileri tarafından Havayic-i Zaruriye Komisyonu (Zorunlu ihtiyaç ürünleri) kurulmuştur (Toprak, 1979-1980, s. 215). Halk bu savaşa "Büyük Seferberlik" adını vermiştir. Bu seferberlik içinde günlük ihtiyacını zar zor karşılayan halk Havaic-i zaruriye komisyonlarına müracaat ederek ekmekten diğer zaruri ihtiyaçlara kadar her alanda kendilerine yardımlar yapılmasını istemiştir. Örneğin Biga Sancağına bağlı Kale-i sultaniye Kazasında yağ, sabun, şeker, odun, kömür, bal, peynir gibi

ürünlerin gerekli önlemler alınarak alınıp satılması, tüccarların fahiş fiyat uygulamalarının önüne geçilmesi için komisyona müracaat edilmiştir (BOA, C.BLD. 8-369).

Özellikle halkın yoğun olarak yaşadığı İstanbul gibi önemli merkezlerin gıda ihtiyaçlarının karşılanması ticari hareketliliği de beraberinde getirmiştir. Afyon Karahisar, Sandıklı ve havalisinden tüccar Selanikli Hafız Ali tarafından satın alınan nohut, bulgur vs. gibi ürünlerin İstanbul'a taşınması için Selanikli Hafız Ali ve ortakları Havayic-i zaruriye Komisyonuna 14.10.1334 tarihinde müracaat ederek izin talep etmişlerdir (BOA, DH.i.UM.EK. 18-52). İstanbul'dan Anadolu'nun çeşitli vilayet ve kasabalarına gönderilen iâşe ürünleri için o yerin mutasarrıfları görevli ve yetkili kılınmıştır. H. 1334 senesi Mart ayında İstanbul'dan Kütahya'ya sevk edilen şeker için Hacı Salih Efendiye gerekli kolaylıkların sağlanması konusunda Kütahya Mutasarrıfı ile gerekli yazışmalar yapılmıştır (BOA, DH.i.UM.EK. 18-93). Havayic-i zaruriye Komisyonu aynı zamanda merkeze uzak yerlerdeki kıtlık, açlık ve halkın içtimai durumunun yakından takip edilerek yönetime bildirilmesinde önemli görevler yapmıştır. Örneğin Çorlu'da her gün gıda yokluğu yüzünden birkaç kişinin hayatını kaybettiği H 01.05.1234 tarihinde İstanbul'da Dahiliye Nezareti'ne bildirilerek önlem alınması istenmiştir (BOA, DH. ŞFR. 61-199).

Anadolu'da demiryollarıyla yalnızca asker sevkiyatı yapıldığından gıda ürünleri bulunamaz olmuştur. Tekalif-i Savaşıye ve narh uygulamaları tüccarların piyasadan ürünün çekilmesine yol açmıştır. Anadolu'da Muğla, Bursa, Eskişehir gibi birçok vilayette narh uygulamasının kaçakçılığa yol açtığı, birçok ürünün piyasaya el altından sürüldüğü ve halkın zor duruma düştüğü ilgili vilayetlerin mutasarrıfları tarafından Dahiliye Nezareti'ne şikâyet edilerek önlem alınması istenmiştir (BOA, DH.i.UM.EK. 98-1). İaşe meselesinin hallinde başarılı olamayan Havayic-i Zaruriye Komisyonu'nun yerine yeni komisyonlar kurularak iâşe meselesine çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Şehremaneti ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin önerisi ile İstanbul Heyet-i Merkeziyesinden Ekmekçiler Cemiyeti Kâtibi İzzet Bey idaresinde ticari bir kuruluş kurulmuştur. Heyet-i Mahsusa-i Ticariye ismini alan bu kurum kısa sürede çalışma alanını genişleterek, öbür zaruri tüketim maddelerinin ticaretinin de yapılmasına başlamıştır. Heyet-i Mahsusa-i Ticariye, savaşın ilk zamanlarında ekmekten başka şeker, gaz ve tuza narh koymuş, böylelikle halkın öteki gıda ürünleri ihtiyaçları karşılamaya çalışmıştır. Hükümet yetkililerince tüm ülkeyi kapsayacak bir iâşe örgütü kurulması gereği görülmüş olup, Savaşın tüm ülkelerin bir iâşe örgütüne sahip oldukları öğrenilmiştir. Babıali Yönetimince Alman iâşe örgütü burada örnek alınarak, merkez ve taşra iâşe heyetleri oluşturulup yönetimine Almanya Devlet Tahıl Örgütü kurucularından Hugo Mayer getirilmiştir. Hügo Mayer'in yanına diğer yetkilileri de alarak Anadolu'nun birçok vilayetinde teftişler yaptığı, ihtiyaçların yerinde tespitinin yapılması için raporlar tutulduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır (BOA, DH. ŞFR. 68-206). 23 Temmuz 1916'da İaşe Kanun-ı Muvakkati ile ülke geneli iâşe bölgelerine ayrılmıştır. Bir bölgeden ötekine yiyecek maddesi gönderilmesi de yasaklanmıştır. İaşe sorunun çözümünde aksaklıklar olması yüzünden iâşe işinin Savaşıye Nezareti'ne verilmesi uygun görülmüştür. 18 Ağustos 1917 tarihli İaşe-i Umumiye Kararnamesi ile Savaşıye Nezareti'ne bağlı bir İaşe Umum Müdürlüğü oluşturulmuştur (BOA, DH.i.UM.EK. 38-14). İaşe Umum Müdürlüğü daha sonra İaşe Nezareti'ne çevrilmiştir (Toprak, 1979-1980, s. 219). Savaşıye Nezaretince "İaşe Umum Müdürlüğü" nün kurulduğu ve Savaşıye Nezareti nezdinde faaliyet göstereceği bilgisi ülkenin birçok yerine yazıyla bildirilmiştir (BOA, MF.MKT. 1234-66).

Savaşın bitişiyle birlikte dış ticarete başlanması ürün bulmayı kolaylaştırmış fakat bu da yeterli olmamıştır. Gıda ürünlerinin dağıtımında türlü sıkıntıların yaşanması yüzünden iâşe sorunu çözülememiştir. İaşe meselesinin tam olarak halledilememesi, fiyat artışlarını kazanca dönüştürenlerin vurgunculuk yapmasına yol açmıştır. Önceleri sadece İstanbul'da yaşanan

vurgunculuk kısa zamanda ülke geneline yayılmıştır. Hayat pahalılığı artarak devam etmiş, alınan önlemler yetersiz kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın Batıdan İstanbul'a gelen ticaret yollarını engellemesi ve İstanbul'un ciddi bir gıda sıkıntısı yaşamasına yol açması Osmanlı ekonomik sisteminin milli bir karakter kazanmasına katkıda bulunmuş, mevcut ulaşım şebekesi imkanlarının sonuna kadar kullanılmasına olanak vermiştir. Anadolu'da Konya, Kütahya, Ankara ve Çorum gibi vilayetlerden İstanbul'a zahire taşınması için gerekli güzergâh yollarının bakım ve onarım işlerine de özen gösterildiği arşiv kaynaklarından anlaşılmıştır. H. 18.10. 1333 tarihinde İstanbul ve buradaki orduların gıda iâşesi için Çorum-Ankara yolunun bir an önce tamir edilmesi için önlemler alınması istenmiştir (BOA, DH.İ.UM. 89-1). Böylece Anadolu çiftçisi şehir tüketicileri için üretim yapmaya başlamıştır. Savaş şartlarının, ulaşımı bu kadar olumsuz etkilemesi, Anadolu'dan İstanbul'a tahıl sevkiyatını o günlerin en kârlı işi haline getirmiştir (Boratav, 2007, s. 28).

İstanbul'da Şirket-i Hayriye'nin gelir-gider dengesinin bozulmasından dolayı Şirket-i Hayriye biletlere zam yapmıştır. Osmanlı Hükümeti, kaçakçılığın önlenmesi amacıyla ihraç edilecek kaçak hububat ve eşyayı ihbar edenleri ödüllendirmiştir. Ayrıca, Depozito akçesi adıyla tahıl ürünlerinin yurt dışına kaçırılmasını önlemek için o malın değerine eşit veya daha fazlası olacak şekilde teminat parası alınmaya başlanmıştır (Karataşer, 2013, s. 106-108). Ziraatla uğraşan çiftçilerin askere çağrılmasının üretim üzerindeki olumsuz etkisini hafifletmek için 18 Eylül 1916'da "Zirai Mükellefiyet Kanunu" kabul edilmiştir. Buna göre çiftçi olup askere gitmeyecek durumda kalan erkek ve kadınlar ziraatla mükellef kılınmışlardır. Çiftçi olmayıp askeri hizmet haricinde kalanların da mükellef tutulmalarına hükümet yetkili kılınmıştır (Pamuk, 2007, s. 151).

Babıali Yönetimi, özellikle ordu masrafları için enflasyonist bir siyaset takip etmek zorunda kalmıştır. Savaşın emisyon yöntemiyle finanse edilmesi efektif talebin devamlı surette artmasına yol açmıştır. Emisyonun enflasyona yol açması yüzünden bu çalışmalardan faydalı sonuçlar alınamayınca devlet iç ve dış borçlanmaya daha fazla yer vermek durumunda kalmıştır. Savaşın finanse edilmesinde iç kaynakların yetersizliği yüzünden yüksek miktarda iç ve dış borçlanmaya gidilmiştir. Avusturya-Macaristan ve Almanya'dan borç alınmıştır. 3 Nisan 1918'de %5 faiz ve %1 amortismanlı İstikraz-ı Dahili Kanunu" ile önemli ölçüde iç borçlanma yapıldı. Devletin bono satışları için halkı özendirici reklamlar yapılmış, gazetelerde bunun için yazılar yapılarak afişler hazırlanmıştır. Zira iç borçlanma II Meşrutiyetten beri tercih edilen bir yöntem olmuştur. 1918 yılı bütçesinin verdiği açıkların önemli bir bölümü halkın paralarıyla kapatılmıştır. 34 milyon altın lirayı bulan 1914-1915 bütçesinin 14 milyonu Düyun-ı Umumiye 'ye, kalan 20 milyonu devlete ayrılmıştır. Babıali'nin genel bütçeyle savaşı finanse edememesi giderlerin olağanüstü kaynaklar ile giderilmeye ve geleneksel yöntemlere başvurulmasına yol açmıştır. Çalışanların maaşlarının yarısının nakit, öbür yarısının ise alacaklı sayılmalarına karar verilmiştir. Müteahhitler ve diğer alacaklıların devletten alacakları ertelenmiştir. Ordunun araç, gereç ve erzağı için 'tekalif-i Savaşıye' adı altında vergi salınmıştır. Askere gitmek üzere olanlar için bedelli askerlik 'muafiyet-i askeriye' vergisi getirilmiştir (Ahmad, 1999, s.35).

Savaş boyunca ülke genelinde şeker, un, peynir, et ve kuru gıda ihtiyaçlarının temininde güçlükler olmuş alınan önlemler yer yer fayda verse de bazı iç dinamikler ve yerel ulaşım imkanları ve denetimde yetersiz kalınması gibi nedenler yüzünden istenilen noktaya gelinebilmiştir. Ürünlerin temininden ziyade piyasaya sürüldükten sonra oluşan karaborsacılık alınan önlemleri etkisiz kılmıştır. Şeker tüccarlarının karaborsa yapmaması için tedbir alınması ve encümenin kontrolü ve bilgisine göre illere ihtiyaca göre şeker gönderilmesi işi İaşe Encümeninden Dahiliye Nezaretine verilmiştir. Et fiyatlarındaki artışın araştırılması ve koyun sayısının artırılması için gerekli tedbirlerin alınması amacıyla bir komisyon oluşturulmuştur.

Dahiliye Nezaretine bir genelge göndererek, dişleri dökülmemiş ve damızlığa elverişli durumdaki diş koyunların 3 sene süresince kesilmemesi yönünde halkı bilgilendirmiştir (Karataşer, 2013, s. 108-110).

Olağanüstü bir vergi olarak 8 Ekim 1912 tarihinden beri alınan Harp Vergisi I. Dünya Savaşı boyunca alınmaya devam edilmiştir (BOA, HR. İD, 274-21, Tarih 16.09.1912). Seferberlik öncesinde hazırlanıp kabul edilmiş ve 9 Ağustos 1914'de Takvim-i Vekayi'de yayımlanarak genişletilerek yürürlüğe giren Tekalif-i Savaşıye Kanunu İlk durumundakine göre daha soyut hükümleri kapsamıştır (Arslan, 2016, s.76). Harp vergisinin bazı kayıtlarda %3 olarak uygulandığı görülmektedir. Tüm devlet memurlarından da bu verginin alındığını söyleyebiliriz. Hatta Osmanlı Devleti'nin dış temsilciliklerinde veya konsolosluklarında çalışanlardan bile bu vergiler tahsil edilmiştir. Bu konuda dış temsilciliklerden, büyükelçilik ve konsolosluklardan Osmanlı Hariciye Nezareti'ne çok sayıda resmi yazılar gönderilmiştir. Bu yazıların bazılarında bu vergiden muaf olunmak isteği yer alırken bazılarında değişik ve çeşitli sebepler öne sürülerek kısmi yönde bir vergilendirmeye gidilmesinin talep edildiği bilgilerine rastlanmaktadır. Fakat bu verginin alınmasına hiçbir şekilde karşı çıkmayan dış temsilcilikler de olmuştur. Örneğin Osmanlı Devleti'nin Boynesares Şehbenderliği 16 Eylül 1912'de Hariciye Nezaretine bir yazı göndererek, Osmanlı ordusunun masrafları için alınması kararlaştırılan Harp Vergisinin konsolosluk çalışanlarının maaşlarının %3'ü olarak uygulanmasının uygun görüldüğü bildirilmiş ve ordunun başarıları için dua ve niyazlarda bulunulmuştur (BOA, HR.İD. 274,21.2).

Sonuç

XIX. yüzyılda başlayıp XX. yüzyılda devam eden siyasi ve ekonomik değişim ve dönüşüm, dünyanın o güne kadar görmediği ilk büyük Savaşın 1914'te patlak vermesine yol açmıştır. I. Dünya Savaşı ile sosyal ve iktisadi hayatın baştan sona düzenlenmesi yeni bir dünya düzeninin doğmasına yol açmıştır. Bu durum savaş ekonomisine yönelik yeni tedbirlerin alınmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşının getirdiği askeri tedbirler yanında, Savaşın sürekliliğini sağlamak, toplumsal ihtiyaçları karşılayabilmek ve en önemlisi milli çıkarları korumak için bazı tedbir ve uygulamaları hayata geçirmiştir. Bu kapsamda savaş ekonomisine yönelik olarak olağanüstü harp masraflarını karşılamak için Balkan Savaşı döneminde çıkarılan "Harp Vergisi" alınmaya devam edilmiştir. Ayrıca ordunun finansmanını sağlamak amacıyla İttihat ve Terakki Hükümetleri tarafından "Tekalif-i Savaşıye Kanunu" çıkarılmıştır. Bununla halkın ihtiyaç fazlası ürünlerine el konulması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında memur maaşlarının yarısının ödenmesi, Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan borç alınması, emisyon, devlet tahvili satma, kapitülasyonların kaldırılması diğer uygulamalar arasındadır. Ticaret odası ve bankaların isteği üzerine iç ve dış borç ödemeleri ertelenerek, yiyecek maddeleri ve hayvan ihracatı durdurulmuştur.

Dünya genelinde savaşa katılmış olan ülkelerin ekonomileri, sosyal ve siyasi düzenleri zarar görmüştür. Savaşın galipleri ve baş aktörleri olan İngiltere, Fransa ve ABD ekonomik olarak ciddi harcamalar yapmışlardır. Fransa ve İngiltere savaşın finansmanı için bir hayli borçlanmışlardır. Savaşın parasal gideri Amerika için 211 milyar doları bulmuştur. İngiltere, müttefiklere verdiği paralar haricinde 35.300 milyon İngiliz lirası harcamıştır. Fransa'nın savaş gideri 24.300 milyon İngiliz lirasını bulmuştur. Almanya ise 37.770 milyon İngiliz lirası tutarında harcama yapmıştır. Gerek galip devletler ve gerekse mağlup ülkeler savaşın masrafları için uzun ve kısa vadede borçlanmalar yapmışlar, ayrıca içerde de verilendirme yoluyla parasal kaynaklar bulmaya çalışmışlardır. Amerika, 1916'da 1.188 milyon dolar olan devlet borcunu 1919'da 25.482 milyon dolara yükseltmiştir. Avrupalı ülkelerin Savaş giderlerinin %95'i borçlanmayla sağlanmıştır. Vergi gelirleri savaşın giderlerinin çok cüzi bir kısmını oluşturmuştur. Almanya hükümeti savaşın başından 31 Mart 1920'ye kadar 222.000 milyon

mark iç borçlanma yapmıştır. Hem Avrupalı devletler hem de Osmanlı Devleti'nin savaşın masraflarının finanse edilmesinde uyguladıkları bir başka yöntem enflasyonist politiklardır. Ayrıca sürekli olarak kâğıt para emisyonunda bulunulmuştur. Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı arasında karmaşık bir borçlanma sistemi oluşturulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın emisyon yöntemiyle finanse edilmeye çalışılması efektif talebin sürekli yükselmesine neden olmuştur. Savaş ile birlikte Osmanlı piyasasındaki ürünlerin ciddi bir bölümü orduya ayrılmıştır. Sivil halk için ayrılan kısım ise giderek azaltılmıştır. Ülkenin denizden ablukayla çevrilmesi, demiryolu dış hatlarının düşman ülkelerden geçiyor olması, savaş nedeniyle ülkelerin ihraç için ayırdıkları ürünleri stok yapmaları Osmanlı dış ticaret ilişkisini büyük ölçüde etkilemiş olup, günlük zorunlu tüketim maddeleri kısa sürede karaborsaya düşmüştür. Birçok cephede savaşan Osmanlı Devleti'nde içerde yaşanan mali sıkıntılar devletin daha da zayıflamasına ve çökmesine zemin oluşturmuştur. Alınan iktisadi önlemler savaş ekonomisinin uygulamada yetersiz kalmasına neden olmuştur. Mevcut ekonomik sıkıntılar Mütareke ve Millî Mücadele Döneminin de sıkıntılarla geçmesine yol açmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, HSD. A.F.T. 6-29, 11.04.1335.

BOA, C.BLD. 8-369.

BOA, DH.i.UM.EK. 18-52.

BOA, DH.i.UM.EK. 18-93.

BOA, DH. ŞFR. 61-199.

BOA, DH.i.UM.EK. 98-1

BOA, HR. İD, 274-21, Tarih 16.09.1912.

BOA, HR.İD. 274,21.2

Resmi Yayınlar

Düstur, II. tertip, 6. cilt, s. 943

Düstur, II. tertip, 7. cilt, s. 770-771

Düstur, II. tertip, 8. cilt, s. 257

Araştırma Eser ve Makaleler

Ahmad, F. (1999). *Doğmakta Olan Burjuvazinin Öncüsü: Genç Türklerin Sosyal ve Ekonomik Politikaları, 1908 1918: İttihatçılıktan Kemalizme*. (Çeviren Fatmagül Berktaş), Kaynak Yayınları.

Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Remzi Kitabevi.

Arslan, C. B. (2016). Birinci Dünya Savaşı ve Harp Vergisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 57, 73-83

Aslan, A. (2010). *Türk Basınında Talat Paşa Suikastı ve Yansımaları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Boratav, K. (2007). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*. İmge Kitabevi.

Eldem, Vedat. (1994). *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, 2. Baskı, TTK Yayınları.

Eksik, B. (2018). *Siyasi ve Sosyal Açından Kafkas Cephesi (1914-1918)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

Hanioglu, Ş. (1985). *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İletişim Yayınları.

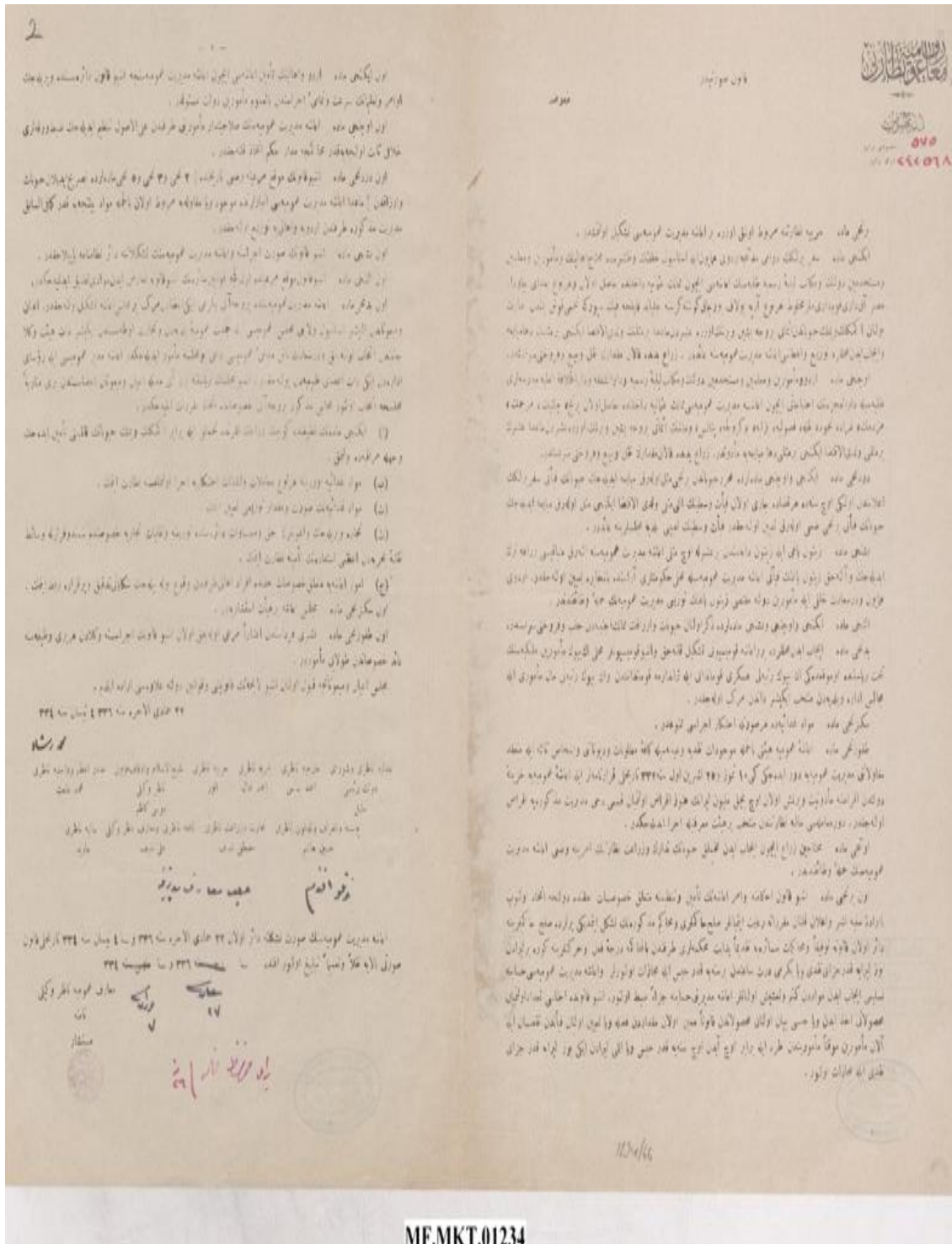
- Erickson, Edward J. (2011). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı (1914-1918)* (Çeviren, Sare Levin Atalay, cilt IV), Timaş Yayınları.
- Karateşer, B. (2013). Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde İstanbul'un İaşesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İBF Dergisi*, III (II), 97-114
- Kocabaş, S. (1991). *Jön Türkler Nerede Yanıldı (1890-1918)*. Vatan Yayınları.
- Malkoç, E. (2007). Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11, 93-162
- Müderrişoğlu, A. (1990). *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tevetoğlu, F. (1989). Atatürk- İttihat ve Terakki. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5 (15), 613-623
- Tevetoğlu, F. (1972). İttihat ve Terakki Cemiyeti (Fırkası). Cilt XX, *Türk Ansiklopedisi*
- Toprak, Z. (1980). Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel sayı, 205-238
- Turlybek, A. (2013). *Enver Paşa 1918 – 1922* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Türk, M. (2018). *Enver Paşa'nın Osmanlı Dış Politikasına Etkisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı.
- Uçarol, R. (2015). *Siyasi Tarih (1789-2014)*. Der Yayınları.
- Uzun, H. (2019). Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hükümetleri ve Programlarının Analizi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 65, 415-447
- Zürcher, E. J. (1987). *Millî Mücadelede İttihatçılık*. Bağlam Yayınları.

İnternet Kaynakları

- https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html E.T: 20.12.2022
- www.tbmm.gov.tr. E.T: 27.12.2022

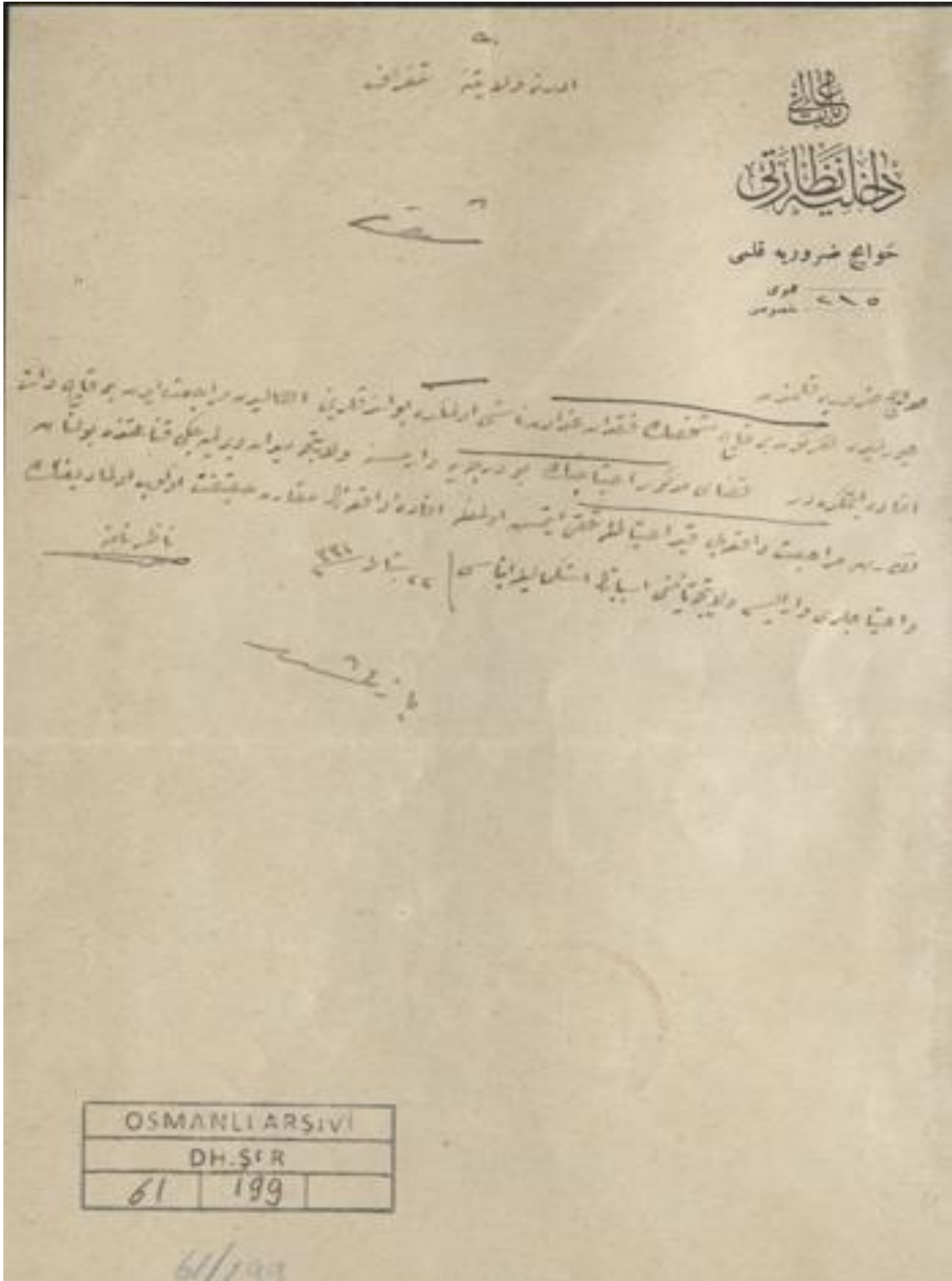
Ekler

Ek-1 Savaşie Nezaretine Bağlı olarak Kurulan İaş Ümum Müdürlüğü Tebliğ Yazısı

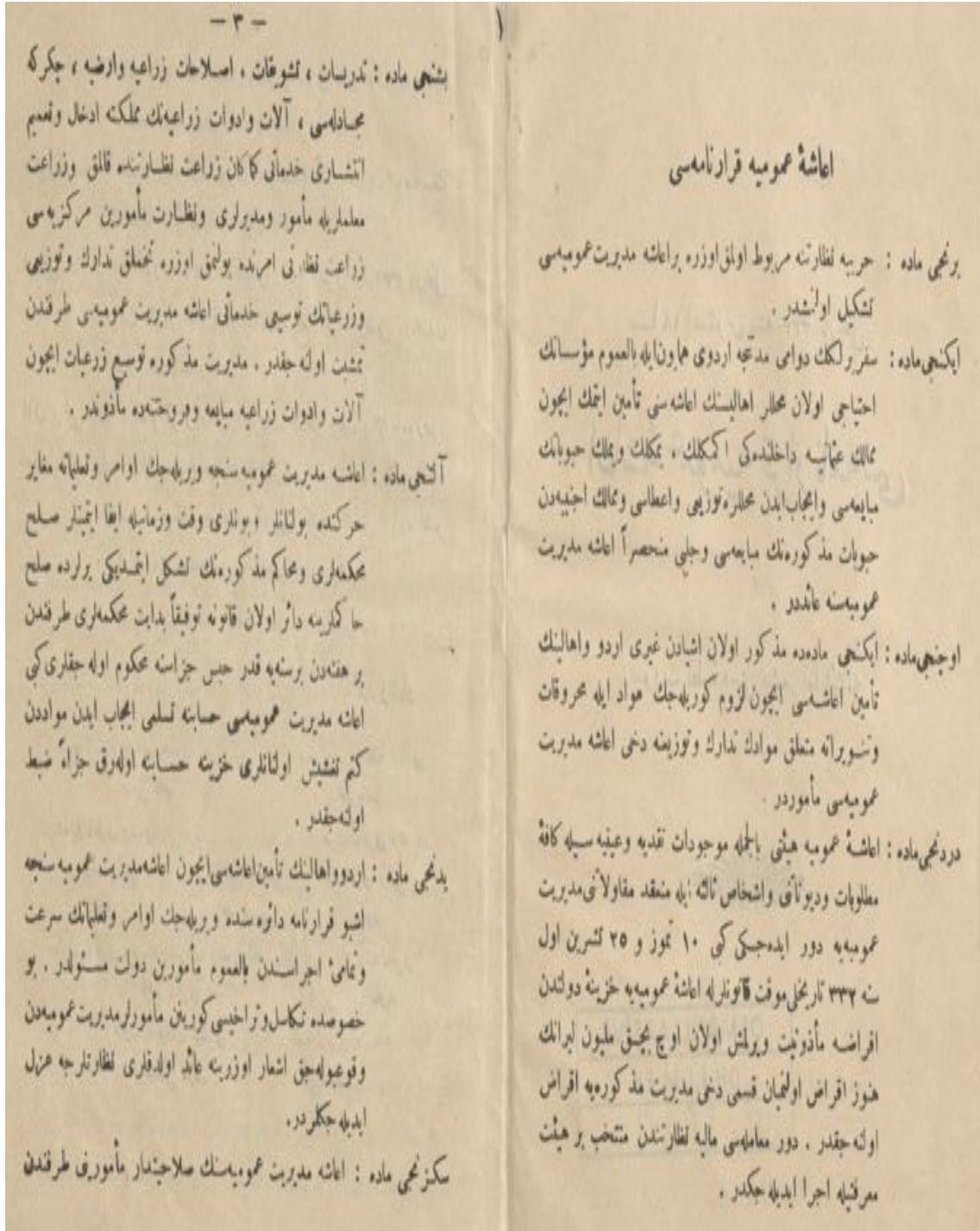
Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), MF.MKT. 1234-66

Ek-2 Çorlu’da her gün gıda yokluğu yüzünden birkaç kişinin hayatını kaybettiğinin H 01.05.1234 tarihinde Dahiliye Nezareti’ne bağlı çalışan Havayic-i zaruriye Komisyonuna bildirildiği Yazı

Kaynak: BOA, DH. ŞFR. Yer bilgisi: 61-199

Ek-3 İaşe-i Umumiye Kararnamesi

Kaynak: BOA, DH.i.UM.EK. Yer bilgisi: 38-14

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Etkili Üç İttihatçı: Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa

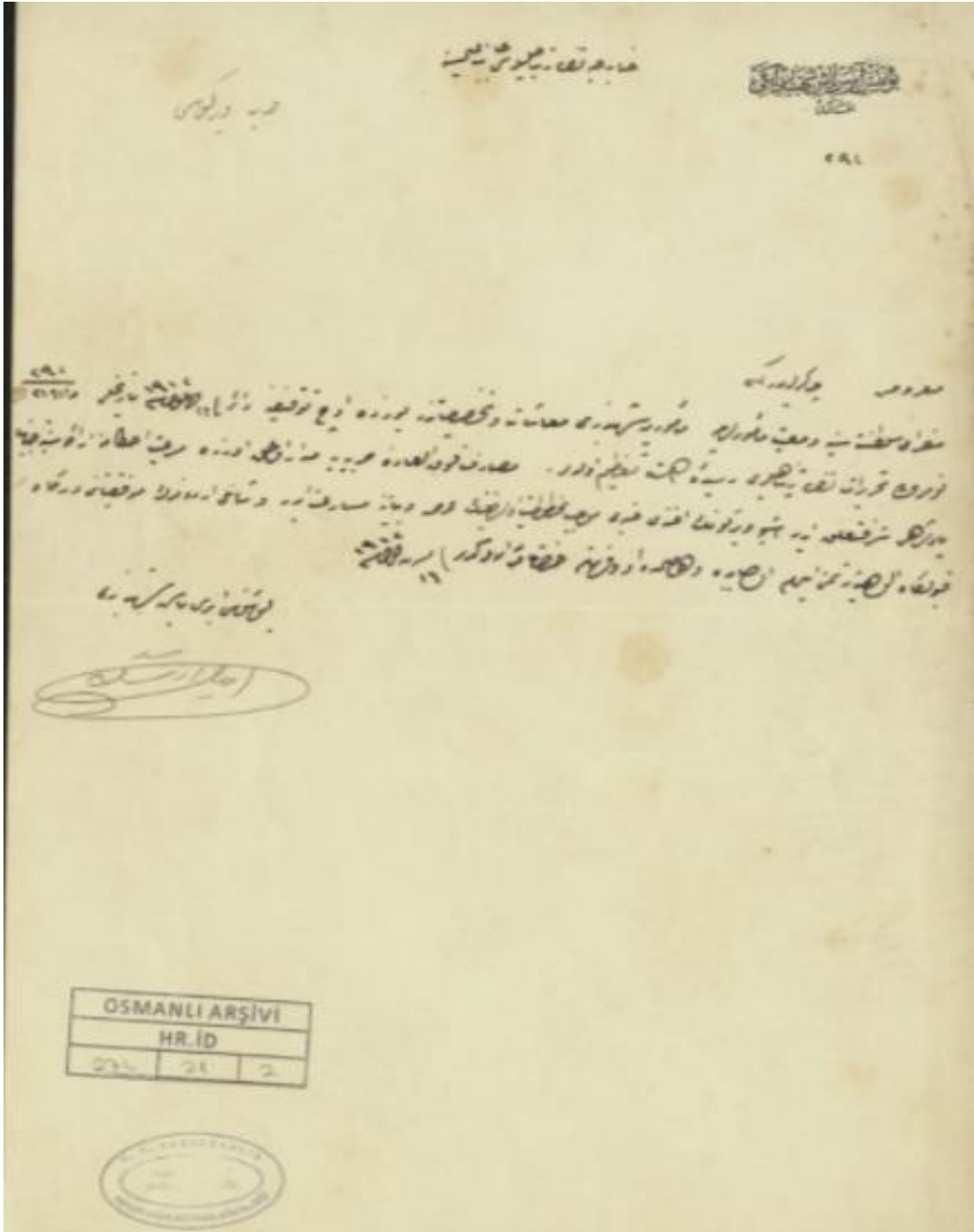

Enver Paşa Kafkas Cephesi'nde Alman Subayları ile Birlikte

Brest-Litovsk Görüşmelerine Giden Talat Paşa ve Osmanlı Heyeti

Kaynak: Nurhan Aydın, Kübranur Öztürk, İttihat ve Terakkinin Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kafkasya Politikası, Tarih ve Günce Dergisi, II/5, (2019), s. 503

Kaynak: BOA, HR.İD. Yer Bilgisi: 274,21.2